

Samenvatting

Inleiding

Dit rapport betreft het tweede deel van het onderzoek naar geweld op straat tussen onbekenden. In deel 1 zijn gegevens uit de politieregio's Rotterdam-Rijnmond en IJsselland verzameld. Aan de hand van de aangiften van geweldsincidenten in 1998 in deze regio's is nagegaan hoe vaak geweld op straat voorkomt en zijn dader- en slachtofferprofielen beschreven.¹ Deel 2 bouwt op dit basismateriaal voort. Nu wordt een beperkt aantal geweldsincidenten nader bestudeerd door middel van extra zaaksinformatie en via interviews met daders, slachtoffers en omstanders. Zo wordt gepoogd inzicht te krijgen in de achtergronden en motieven van geweldplegers.

Achtergrond

In februari 1998 stuurde het kabinet de nota 'Geweld op Straat' naar de Tweede Kamer. Dit gebeurde uit zorg over het geweld waarmee de samenleving wordt geconfronteerd. In deze nota werd aangekondigd dat openbare discussies over dit onderwerp zouden worden georganiseerd: het zogenaamde Twaalfstedendebat. Het debat leidde tot de conclusie dat het nodig is om de bestaande kennis te vergroten en te verdiepen en te komen tot een bredere aanpak van geweld op straat. Het gebrek aan kennis inzake aard, omvang, oorzaken, achtergronden en motieven bemoeilijken een effectieve aanpak van geweld op straat.

De regering vroeg de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling om een advies inzake het verschijnsel geweld op straat. Het kabinet wilde in de eerste plaats weten wat de belangrijkste uitingsvormen van geweld zijn en welke ontwikkelingen zich hierin voordoen en daarnaast natuurlijk ook wat er aan de geweldsproblemen kan worden gedaan. In zijn advies onderscheidt de Raad geweld in de privé-sfeer en geweld in het publiek domein. Het publieke geweld wordt onderverdeeld in ('ontladings')geweld op onverwachte plaatsen en tijdstippen gepleegd door – op het oog – onverdachte mensen en (jeugd)geweld. Het niveau van deze vormen van publiek geweld wordt verontrustend genoemd, maar over de relatieve omvang van de verschillende typen geweld is feitelijk niets bekend.

Uit de politiestatistieken kan niet zonder meer worden opgemaakt wat de aard is van de geregistreerde geweldscriminaliteit. Zo kan ook geen antwoord worden gegeven op de vraag of er in Nederland sprake is van een toename van 'zinloos geweld'.

¹ Bijlage 2 van dit rapport bevat het slothoofdstuk van de rapportage over deel 1 van het onderzoek.

Afbakening van het onderzoeksgebied

Om iets zinnigs te kunnen zeggen over de aard, omvang en de aanpak van geweld op straat moet eerst duidelijk zijn wat er precies onder dit type geweld wordt verstaan. Maar omdat er nog volop over de betekenissen van de verschillende vormen van geweld wordt gediscussieerd is het formuleren van een sluitende definitie van 'zinloos' geweld op straat voorshands onbegonnen werk. Om inzicht in de relatieve omvang van de verschillende vormen van geweld te kunnen krijgen, dienen deze niettemin zo nauwkeurig mogelijk te worden omschreven. In dit onderzoek volstaan wij met een eenvoudige omschrijving. Wij richten ons op *fysiek geweld dat primair tegen personen is gericht en wordt uitgeoefend buiten op straat*. Onder fysiek geweld wordt verstaan lichamelijk geweld waarbij ook wapens kunnen worden gebruikt. Bedreiging met geweld wordt niet als fysiek geweld beschouwd en daarom verder buiten beschouwing gelaten. Als locatie wordt 'op straat' in dit onderzoek letterlijk opgevat als 'buiten' op de openbare weg. Verder beperken wij ons bij dit onderzoek tot fysiek geweld tegen onbekenden. Onbekenden zijn mensen die elkaar nooit eerder hebben gezien of elkaar slechts vaag van gezicht of naam kennen.

Deel 1 van het onderzoeksproject: Geweld geteld

Doel

Het doel van het eerste deel van het onderzoeksproject was een scherper beeld van de aard en omvang van geweld op straat te krijgen. Deze doelstelling mondde uit in de volgende onderzoeksvragen:

- 1 Welke vormen van geweld op straat kunnen worden onderscheiden en in welke mate komen zij voor?
- 2 Wat zijn de meest opvallende kenmerken van situaties waarin incidenten van geweld op straat zich voordoen? (locatie, tijdstip). Wat zijn de meest opvallende kenmerken van de bij het geweld op straat betrokken personen en wat is de relatie tussen dader(s), slachtoffer(s) en omstand(er)s?

Resultaten

Met het rapport 'Geweld: gemeld en geteld' werd eind 1999 het eerste deel van het landelijk onderzoek naar geweld op straat afgerond. In dit deel is empirisch vastgesteld in welke contexten dit geweld wordt gepleegd en in welke mate het daarbij gebruikte geweld disproportioneel was. De conclusies waren:

- 1 Dat geweld op straat tegen onbekenden voornamelijk in drie contexten voorkomt: in de woonwijk (35%), het verkeer (24%) en de uitgaanscentra (19%);
- 2 Dat in die contexten bepaalde dader-slachtoffercombinaties meer voorkomen dan andere;
- 3 Dat er een spreiding is in de mate van (dis)proportionaliteit van het toegepaste geweld. Disproportionaliteit is vastgesteld door ieder gewelds-incident te beoordelen op de mate waarin er sprake is van geweld dat niet in verhouding staat tot de aanleiding, rekening houdend met de aanleiding, de krachtsverhoudingen binnen deze dader-slachtoffer

combinaties, de gebruikte geweldsmiddelen en de gevolgen. Ongeveer één op de vier geweldsincidenten op straat waarbij niet meer dan één dader en één slachtoffer waren betrokken werd als disproportioneel beoordeeld. Bij geweld op straat waarbij twee groepen met elkaar slaags raakten, was in de helft van de gevallen sprake van disproportionaliteit waarbij het geweld buitensporig is en in geen verhouding staat tot de aanleiding tot het incident. Van de geweldsincidenten in de woonwijk bleek bijna de helft, in het verkeer een derde en in de uitgaanscentra de meeste voorvallen disproportioneel.

Doel van deel 2 van het onderzoeksproject: Geweld verteld

Omdat deel 1 wel inzicht in de aard en omvang van geweld op straat opleverde maar weinig inzicht in de achtergronden en motieven van de bij het geweld op straat betrokken personen, staan deze thema's centraal in deel 2 van het onderzoeksproject. De belangrijkste onderzoeksvragen in dit deel zijn:

- 1 Wat was de aanleiding en tot geweldsincidenten en hoe verliep de interactie tussen dader(s), slachtoffer(s) en omstander(s) van geweld op straat tussen onbekenden?
- 2 Wat zijn de belangrijkste motieven en achtergronden waardoor de betreffende personen bij het geweld betrokken raakten?
- 3 Welke factoren zijn verder van invloed op geweld op straat? (alcohol, drugs, wapens).

In deel 2 zijn niet alleen aangiften en verhoren van verdachten² bestudeerd, maar is ook gesproken met een aantal daders, slachtoffers en getuigen van geweld op straat. Op basis van een analyse van de processen-verbaal en van de interviews kan inzicht worden verkregen in de oorzaken en achtergronden van geweld tegen onbekenden op straat.

Methoden van onderzoek

Deel 2 van dit onderzoeksproject bouwt qua onderzoeksmethodiek voort op het in het eerste deel gelegde fundament. Geweldsincidenten uit de contexten woonwijk, verkeer en uitgaan fungeren als uitgangspunt. Daaruit zijn eerst de casus geselecteerd waarvan de dader(s) bij de politie bekend is/zijn én waarbij sprake is van een bovengemiddelde disproportionaliteit. Dit waren er 138. Uit deze groep zijn 63 dossiers³ geselecteerd voor verdere analyse: 21 binnen elke sociale context. Van de incidenten zijn met hulp van de betrokken politieregio's vervolgens dossiers samengesteld. Vervolgens zijn de bij de geweldsincidenten betrokken daders, slachtoffers en getuigen

² Formeel dienen de daders als verdachten van (gewelds)misdrijven te worden beschouwd, ook al hebben de meesten tegenover de politie bekend. Voor de leesbaarheid in de rest van dit rapport wordt de term daders gebruikt, ook al is soms sprake van ontkennende verdachten.

³ 46% van het aantal overgebleven incidenten (138).

aangeschreven voor medewerking aan een interview.⁴ Dit leverde uiteindelijk 39 gerealiseerde interviews op: 8 met daders, 16 met slachtoffers en 15 met getuigen. Het gemiddelde responspercentage is 27%. De bereidheid tot medewerking van daders liet – niet geheel onverwacht – sterk te wensen over. Een tweede benaderingsronde leverde uiteindelijk slechts drie extra daderinterviews op.

De extra dossier- en de interviewinformatie resulteerde bovendien in een herverdeling van de aantallen en de verdeling van de casus per context. Bij drie incidenten bleek er alsnog sprake van een relationele component: dader en slachtoffer kenden elkaar. Deze incidenten voldeden derhalve niet langer aan het criterium dat dader en slachtoffer elkaar slechts vaag (van naam of gezicht) mogen kennen en zijn uit de steekproef verwijderd. Zodoende blijven er 60 casus over: 39 uit de politieregio Rotterdam-Rijnmond en 21 uit de politieregio IJsselland. Het vervallen deze drie incidenten betekent dat ook één gerealiseerd interview uitvalt, namelijk een interview met een slachtoffer uit de politieregio Rotterdam-Rijnmond. Voorts bleek bij een aantal casus dat de aanleiding in een andere context te liggen dan de gegevens die ons in deel 1 van het onderzoek ter beschikking stonden deden vermoeden. Het komt bijvoorbeeld voor dat een incident zich in een woonwijk afspeelt, terwijl de aanleiding in het uitgaansleven ligt: het uitgaansincident manifesteert zich in de buurtcontext. In totaal veranderen naar aanleiding van door de extra informatie verkregen nieuwe perspectieven op de incidenten 7 van de resterende 60 casus van context. In de uiteindelijke verdeling telt de verkeerscontext 16 incidenten, en de contexten woonwijk en uitgaan ieder 22.

Representativiteit

Al met al moet worden geconcludeerd dat met name het realiseren van de interviews bijzonder veel moeite heeft gekost en – overigens niet onverwacht – betrekkelijk weinig succes opleverde. Dit geldt met name de in het kader van dit onderzoek belangrijkste groep betrokkenen, de daders. Wat betreft de representativiteit van de bevindingen luidt de slotsom dat uitspraken die zijn gebaseerd op (de informatie uit) de zaaksdossiers met enige voorzichtigheid gegeneraliseerd mogen worden. De dader-interviews verschaffen weliswaar veel inzicht in hun denkwijzen, maar door hun geringe aantal hebben deze bevindingen geen algemene geldingskracht. Niettemin geven zij wel indicaties voor bijvoorbeeld het relatieve belang van situationele, persoonsgebonden en mogelijk andere factoren.

Het feit dat de in het kader van het tweede onderzoeksdeel verzamelde extra informatie leidde tot een contextuele hercategorisering van een aantal incidenten laat zien dat het risicovol is blind te varen op dossierinformatie. Incidenten van geweld op straat blijken qua ontstaan en escalatie in veel gevallen tamelijk complex; aan die complexiteit doen de stukken niet altijd recht. Dit is overigens geen verwijt; bedacht moet worden dat politiedossiers immers niet worden aangelegd met het oog op onderzoek als dit.

⁴ Per incident de dader (wanneer er meerdere daders waren de hoofddader), het (belangrijkste) slachtoffer en één getuige.

Resultaten

Context verkeer

In het verkeer zijn er twee belangrijke aanleidingen voor het geweld: asociaal verkeersgedrag en onbewuste verkeersovertredingen. Asociaal verkeersgedrag treffen we niet alleen onder de daders aan; soms is het zo dat daders asociaal verkeersgedrag van het slachtoffer overtreffen. Bij onbewuste verkeersovertredingen van slachtoffers (soms van daders) is er geen sprake van opzet. Wat precies de reden voor het geweld is blijkt een kwestie van interpretatie; dader en slachtoffer kiezen ieder hun eigen aanleiding in een keten van acties en reactie. Wel is verkeersgeweld praktisch altijd te herleiden tot een echte aanleiding. Tegelijkertijd kan worden geconcludeerd dat de gevonden aanleidingen toch maar zelden resulteren in geweld. Klaarblijkelijk blijft het in het overgrote deel van de gevallen bij wat misbaar over en weer en gaat men dan over tot de orde van de dag.

De ontwikkeling van aanleiding tot volslagen incident bestaat bij alle verkeersincidenten uit één continu proces dat maximaal enkele tientallen minuten bedraagt. Meestal stopt het conflict omdat de dader de afstraffing wel voldoende acht.

Wat betreft de rol die dader en slachtoffer in de aanloop en de escalatie van het verkeersgeweld spelen zijn er 4 varianten te onderscheiden:

- *Variant 1* kent een dader en een slachtoffer 'pur sang'. De dader heeft de hoofdrol in zowel de aanloop als de escalatie. Het slachtoffer geeft nauwelijks of geen aanleiding tot het geweld en doet ook weinig tot niets terug als het eenmaal tot een fysieke confrontatie is gekomen. Dit soort geweld op straat lijkt op wat in de volksmond als 'zinloos geweld' wordt aangeduid.
- In *variant 2* is er juist geen duidelijk onderscheid tussen dader en slachtoffer: beiden geven aanleiding, dragen bij aan de escalatie en schrikken er niet voor terug om fysiek geweld te gebruiken. De uiteindelijke winnaar van de confrontatie is dader en de verliezer is slachtoffer. Dit is geweld op straat met diffuus dader-slachtofferschap.
- *Variant 3*: in de aanloop speelt één partij de hoofdrol. In de fysieke confrontatie laat de andere partij zich echter niet onbetuigd. In deze weinig voorkomende variant begint een incident eenzijdig, maar eindigt tweezijdig.
- In *de vierde variant* zijn beide partijen actief in de aanloop tot het incident. Deze tweezijdigheid ontbreekt vanaf het moment van escalatie. Dan gaat één partij over tot een fysieke treffen terwijl de andere hiervoor terugschrikt. Wat als tweezijdig begint, eindigt eenzijdig.

Variant 4 komt het meest voor (8 incidenten). Varianten 1 en 2 komen we bij respectievelijk 3 en 4 verkeersincidenten tegen. Slechts één voorval betrof variant 3.

Kenmerkend voor verkeersgeweld is de één-op-één dader-slachtoffer-combinatie. Slechts incidenteel zijn er aan een van beide zijden meerdere

personen betrokken. Vaak gaat het dan om medepassagiers, veelal twee of hooguit drie personen.

Bij nagenoeg alle verkeersincidenten spelen derden een rol van betekenis. In het algemeen trachten zij de-escalatie te bewerkstelligen. Dit geldt voor interventies van zowel (voor de bij het incident betrokken partijen) onbekende als bekende omstanders. Incidenteel zijn pogingen om de ruzie te bezweren contraproductief. Dat is vooral het geval wanneer het een omstander betreft die kan worden gerekend tot een van beide partijen. De andere partij voelt zich dan extra bedreigd.

Slechts in bij twee dossiers wordt van mogelijk alcohol- of drugsgebruik gerept; in een derde geval wordt een vermoeden uitgesproken. Bij zes verkeersincidenten wordt met een voorwerp gedreigd en/of geslagen. Meestal gaat het niet om een 'echte' wapens maar om objecten die als wapen worden gebruikt, bijvoorbeeld een slot voor de versnelling. Over het algemeen zijn het de daders die wapens gebruiken. Slechts sporadisch bedient ook het slachtoffer zich daarvan. Wapens spelen bij verkeersgeweld geen prominente rol. In vijf gevallen is melding gemaakt van min of meer ernstig letsel.

Context uitgaan

Ook in het uitgaansgeweld zijn er qua aanleiding twee varianten te onderkennen: onderlinge irritaties en triviale aanleidingen. Voorbeelden van het eerste type zijn dronkemansgrapjes, ontzegging van de toegang tot een uitgaansgelegenheid, iemand die de vriendin lastig valt, etc. Kenmerkend voor de tweede categorie is dat de ene partij doelbewust een aanleiding creëert en de andere partij (veelal het slachtoffer) op geen enkele manier onder een dergelijke confrontatie kan uitkomen; iedere reactie is fout. Alcohol speelt in deze variant nogal eens een rol. Twee uitgaansincidenten betreffen daders met psychische problematiek; deze incidenten vallen buiten de twee varianten.

Bij bijna de helft van het uitgaansgeweld bestaat het geweldsproces uit twee of meer fasen waarin het geweld oplaait en uitdooft. De periode die tussen die fasen varieert in het algemeen van minder dan een uur tot circa zes weken. Bij zulke chronische incidenten heeft één van de partijen meestal nog een appeltje te schillen met de ander(en). Voor buitenstaanders lijken de individuele uitbarstingen op zichzelf staande conflicten; feitelijk draaien zij echter steeds om dezelfde kwestie. De aanleidingen lopen per uitbarsting uiteraard wel steeds uiteen. Ook worden de uitbarstingen allengs ernstiger. Over het algemeen gaan de partijen elkaar eerst verbaal 'te lijf'. Daarna volgen de eerste fysieke contacten, waarna de partijen uiteindelijk echt slaags raken. Dit patroon is bij de helft van het uitgaansgeweld waarneembaar.

Bij negen van de 22 uitgaansincidenten staan twee groepen tegenover elkaar. In vijf gevallen staat één slachtoffer tegenover een groep. Bij dadergroepen kunnen we spreken van 'collectief daderschap'; wanneer groepen individuele daders te hulp schieten is er sprake van individueel of persoonlijk daderschap

en kan de rest van de groep als al dan niet handelende omstander worden gezien.

Uitgaansgeweld kan tot op zekere hoogte worden getypeerd als doelbewust geweld. De partijen maken elkaar duidelijk dat er sprake is van een geweldswaardige situatie. Het meest voorkomende verloop bij uitgaansgeweld betreft tweezijdigheid in aanloop én in escalatie: zowel dader als slachtoffer dragen in deze twee fasen in belangrijke mate bij aan het ontstaan en uitgroeien van het geschil. De tijdens het oplopende conflict geuite bedreigingen zijn serieus en af en toe discriminerend. Soms wordt bedreigd met (het laten zien van) wapens, voornamelijk messen.

De botsing eindigt in de helft van de gevallen met het verschijnen van de politie. Deze is vaak ingelicht door een getuige, slachtoffer, taxichauffeur en/of horeca-ondernemer. In een enkel geval wordt het einde van het incident ingeluid met de komst van een ambulance. Het bellen daarvan gebeurt zowel door de dader door het slachtoffer. Ook vinden incidenten een einde omdat omstanders (waaronder veelal de aanhang van de vechtersbazen) – in één geval met de hulp van portiers – de vechtende partijen uit elkaar halen, of omdat één van de partijen het hazenpad kiest of het gewoon wel voldoende vindt.

Het merendeel van de omstanders grijpt op enigerlei wijze in. Hun interventie kan positief zijn: pogen het conflict te beëindigen door bijvoorbeeld de politie te bellen. Maar we zien ook negatieve interventies: zij doen het conflict escaleren door bijvoorbeeld zelf te gaan meevechten. Omstanders die onbekenden zijn van de partijen in het conflict spelen veel minder vaak een rol van betekenis dan bekende omstanders. Maar rol die bekende omstanders spelen is minder positief dan van onbekenden: zij dragen veelal bij aan het ontstaan én de escalatie van het incident. Ook het interpreteren van wat er gaande is blijkt bij uitgaansgeweld problemen op te leveren voor omstanders. De beoordeling van de gebeurtenis en de risico's lijkt te lijden onder de invloed van alcohol en een vrolijke uitgaansstemming. Tevens zijn dader- en slachtofferrollen vaak niet duidelijk afgebakend.

Bij 13 van de 22 uitgaansincidenten is er sprake van wapens. In 10 daarvan werden de wapens (uiteindelijk) ook echt gebruikt en werd er niet alleen mee bedreigd. Bij 12 van de 22 voorvallen wordt (met) minimaal één feitelijk wapen gebruikt en/of bedreigd, zoals (nep)vuurwapens, slagwapens of een spuitbus met traangas. Voor het overige worden allerlei voorwerpen als wapen ingezet, zoals een straattegel, een kapotgeslagen glas, een biljartkeu uit een café etc. Eén en ander rechtvaardigt de conclusie dat uitgaansgeweld betrekkelijk vaak gepaard gaat met dreiging of gebruik van wapens.

Meermaals voorkomende letsels zijn dan ook messteken, variërend van licht tot zeer ernstig, hersenschudding / bewusteloosheid en allerhande hoofdwonden.

Opmerkelijk is dat, hoewel in nagenoeg alle dossiers alcoholgebruik wordt vermeld, er uit slechts vijf dossiers expliciet is op te maken dat (overmatig) gebruik van alcohol van invloed was op het ontstaan en/of verloop van het betreffende voorval. Wellicht wordt alcoholgebruik niet altijd uitdrukkelijk opgetekend juist omdat het zo 'normaal' is in deze context. Drugsgebruik

wordt in de dossiers zo goed als niet gemeld. Toch is het aannemelijk dat de tweezijdigheid in de escalatiefase voor een belangrijk deel kan worden toegeschreven aan een verminderd vermogen om risico's adequaat in te schatten als gevolg van excessieve inname van alcohol. Het is aannemelijk dat in de dossiers op het punt van het alcoholgebruik sprake is van een aanzienlijke onderschatting.

Context woonwijk

In de woonwijk zien we dat geweld ontstaat op grond van zowel feitelijke als triviale aanleidingen; daarnaast starten conflicten zonder aanwijsbare redenen. De eerste vorm, meer dan de helft van de wijkincidenten, komt voort uit onderlinge irritatie: roddel en achterklap tussen buurtbewoners, of rondhangende jongeren. Voorvallen met een onbeduidende reden betreffen incidenten waarbij groepen jongeren zonder aanwijsbare aanleiding geweld plegen. Dit gedrag komt blijkbaar voort uit verveling, gewoonte of 'voor de kick'. Het derde type behelst één tegen één situaties waarbij iemand zonder enige aanleiding slachtoffer wordt van geweld. Dit geweld benadert het maatschappelijke beeld van 'zinloos geweld': op straat, onbekende dader, geen aanleiding, een volstrekt verrast slachtoffer en veelal disproportioneel geweld. Het betreft vrijwel steeds daders die in meer of mindere mate psychisch in de war zijn.

De meeste incidenten worden in één doorlopend proces voltooid en zijn van korte duur. Wanneer er sprake is van een duidelijke aanleiding zien we de bekende actie-reactie keten die uitmondt in een gewelddadige aanvaring. Bij een triviale of geen aanleiding wordt het slachtoffer eenvoudigweg overvallen en gemolesteerd. Er is dan soms helemaal geen sprake van een aanloop. De indruk bestaat dat geweld in de wijk dikwijls begint omdat men zich in zijn privacy bedreigd voelt, zowel in de zin van respect als in fysieke zin. Het dreigingsaspect weegt in deze context wellicht ook zwaarder dan in andere contexten. Verder lijkt woonwijkgeweld eerder uit de hand te lopen omdat omstanders de betrokkenen vaker kennen en eerder geneigd zijn partij te kiezen en zich zelf te mengen in de strijd.

Geweld in de woonwijk eindigt relatief zelden door tussenkomst van de politie. Even vaak vertrekt de dader uit eigen beweging, omdat hij het zo wel genoeg vindt. In de resterende gevallen loopt de ruzie af omdat het slachtoffer vlucht of omdat buurtbewoners ingrijpen. De betrokkenen komen er meestal van af met de schrik, pijn en blauwe plekken als gevolg van klappen, stompen en schoppen. Ernstig letsel zoals steekwonden komt verhoudingsgewijs weinig voor.

De meeste incidenten van geweld in de woonwijk kunnen gekwalificeerd worden als éénzijdig: één partij is duidelijk verantwoordelijk voor de aanloop en/of de escalatie van het incident. Een klein aantal incidenten is tweezijdig in zowel aanloop als escalatie. Mengvormen komen zo goed als niet voor. Globaal gezien treffen we twee dader-slachtofferconfiguraties aan. Een deel van het geweld speelt zich af tussen twee personen. Het gaat hier vaak om geweld zonder aanleiding. Een ander deel wordt gevormd door groepsgeweld;

het gaat dan voornamelijk om kleine groepjes die met elkaar in conflict komen.

Het gedrag van de omstanders is bij woonwijkgeweld niet eenduidig. Dat valt wellicht te verklaren uit het feit dat buurtgeweld, meer dan verkeersgeweld en uitgaansgeweld, bestaat uit een mix van verschillende vormen van geweld op straat. Waar jongeren met elkaar slaags raken is het omstandergedrag bij buurtgeweld goed vergelijkbaar met uitgaansincidenten. Bij incidenten naar aanleiding van irritaties tussen bewoners onderling en tussen bewoners en jeugdigen bestaan er overeenkomsten met verkeersgeweld.

Met name ten aanzien van woonwijkgeweld dat plaatsvindt zonder aanleiding is de rol van de omstanders interessant. Het beeld van de passieve omstander blijkt bij dit soort 'zinloos geweld' onterecht. Zowel omstanders die het slachtoffer kennen als toevallige passanten zijn bij dergelijke geweldsincidenten geneigd in te grijpen. Personen uit de eerstgenoemde groep kiezen in eerste instantie voor beschermen van het slachtoffer. Pas in tweede instantie kunnen ze onder dreiging van geweld of daadwerkelijk slachtofferschap gedwongen zijn een passieve houding aan te nemen. Of en hoe toevallige voorbijgangers ingrijpen is afhankelijk van de mate waarin ze kunnen inschatten wat er gaande is. Voorwaarde voor ingrijpen is dat voor toevallige omstanders goed zichtbaar moet zijn wie dader en wie slachtoffer is.

Bij ruim twee derde van de gevallen van buurtgeweld wordt melding gemaakt van de inzet van wapens (16 van de 22 incidenten). Die worden bijna steeds niet (alleen) ingezet om te imponeren, maar ook feitelijk gebruikt (14 van deze 16). Ook dagelijkse gebruiksvoorwerpen worden als wapen ingezet, bijvoorbeeld een stoeptegels, een biljartkeu of een kettingslot. 'Echte' wapens betreffen messen, een zwaard, een boksbeugel en een luchtdrukpistool. Van alcohol- en/of drugsgebruik wordt in zes dossiers gewag gemaakt. Bij drie à vier daarvan lijkt middelengebruik een rol te hebben gespeeld in het verloop van het incident.

Geweldsscenario's

De in het kader van deel 2 van dit onderzoek bestudeerde incidenten van geweld op straat blijken wat betreft aanleiding, escalatie, afloop, beweegredenen en andere (in het voorgaande besproken) elementen een zestal patronen op te leveren. Deze patronen noemen wij scenario's. Deze scenario's beslaan de belangrijkste componenten uit de onderzoeksvragen: de motieven en achtergronden van de bij het geweld betrokken personen (onderzoeksvraag 1), de aanleiding tot het geweld en de interactie in tot het geweldsincident (onderzoeksvraag 2). Ook de kern van onderzoeksvraag 3, namelijk welke factoren verder nog van invloed zijn inzake geweld op straat wordt voor een deel gedekt door de scenario's. Enkele specifiek situationele elementen vallen echter, door hun eenmaligheid, buiten alle scenario's. Maar het feit dat deze omstandigheden zich slechts eenmaal voordoen maakt hen ook weer minder relevant bij het schetsen van het algemene beeld.

- *Scenario 1* zien we vooral in de context verkeer. Dit geweldsscenario wordt bestempeld als *'terechtwijzing'*. De aanleiding is vaak een vorm van ondoordacht corrigeren waarbij het slachtoffer zich pas op het moment dat de ander overgaat tot een fysieke confrontatie realiseert wat er gebeurt. Maar dan is het veelal te laat. Slachtoffers zijn verkeersdeelnemers die in eerste instantie onvoldoende de risico's onderkennen van hun corrigerend gedrag. De verontwaardiging over het asociale verkeersgedrag van de ander is bij hen sterker dan het vermogen de risico's van de eigen reactie in te schatten en te herkennen. Achteraf vergeet men gemakshalve het aandeel dat men zelf in de aanloop van dit verkeersgeweld heeft gehad en voelt men zich eens te meer gestaafd in het feit dat het asociale verkeersgedrag hand over hand toeneemt.
- *Scenario 2* komen we hoofdzakelijk tegen in de uitgaanscontext. We omschrijven dit geweldsscenario als *'tot de orde roepen'*. Bij dit geweldsscenario is vaak sprake van demonstratief corrigeren waarbij de irritatie én de correctie niet in verhouding staan. Soms is sprake van provocatie of uitlokking. We zien ook, in tegenstelling tot scenario 1, dat de partij die het initiatief tot actie neemt niet per definitie als het latere slachtoffer uit de bus komt. Of in ieder geval dat het er gedurende het geweldsincident om gespannen heeft. Typerend is dat men min of meer openlijk wil demonstreren dat men iemand tot de orde roept.
- *Scenario 3* doet zich met name voor in woonwijken. Als variant op scenario 1 en 2 kunnen we deze samenvatten als *'eigenrichting'*. Dit scenario omvat twee inhoudelijk enigszins verschillende soorten geweldsincidenten. Bij het eerste stellen beide partijen zich asociaal en provocatief op en zoeken beide partijen ook een gelegenheid om de ander eens flink onder handen te nemen. Bij het tweede soort geweldsincidenten gaat het om het buurtbewoners die zich dusdanig ergeren aan het wangedrag van andere (asociale) personen dat ze besluiten in te grijpen. Kenmerkend is het uit het oog verliezen van de krachtsverhoudingen en/of de overtrokken, extreme wijze waarop wordt gecorrigeerd.
- *Scenario 4* komt het frequentst voor in de uitgaanscontext en kan worden benoemd als *'vechterij'*. Groepen jongeren waarvoor een avondje stappen gelijk staat aan een avond *'rotzooi trappen'*. Als zich de gelegenheid voordoet, zal men een vechtpartij niet uit de weg gaan; als zich geen gelegenheid voordoet, dan lokt men die zelf wel uit. Een belangrijk aspect in deze geweldsincidenten is de *'zorgeloosheid'* waarmee een confrontatie wordt aangegaan, ook als er sprake is van ongelijke krachtsverhoudingen. Een ander kenmerk van deze geweldsincidenten is dat pas op grond van de afloop bepaald kan worden wie dader en wie slachtoffer is. En ten slotte is typerend voor dit geweldsscenario dat bekende omstanders een negatieve rol spelen in het conflict.
- *Scenario 5* zien we vooral in de buurtcontext en is een variant op scenario 3. We omschrijven het als *'klopjacht'*. Het gaat dan vaak om groepen jongeren die op zoek gaan naar slachtoffers die ze vervolgens provoceren en in het nauw drijven.
- *Scenario 6* ten slotte komen we het meest tegen in samenhang met woonwijken. Sporadisch zien we dit scenario ook in de uitgaanscontext. Dit geweldsscenario wordt door ons aangemerkt als *'waanzin'*. Het

betreft vaak psychisch gestoorde daders die op basis van waandenkbeelden een volkomen willekeurig slachtoffer te lijf gaan dat op geen enkele manier deelneemt aan aanloop of de escalatie van het conflict. Kenmerkend is dat dergelijke incidenten nauwelijks een aanloop kennen en de uiteindelijke escalatie kort, maar hevig is.

Bezien over de drie sociale contexten tezamen komen alle scenario's grofweg even vaak voor. Apart beschouwd blijkt – zoals uit bovenstaande valt op te maken – dat in de verkeerscontext met name scenario 1 frequent voorkomt. In de uitgaanscontext treffen we vooral de scenario's 2 (uitsluitend in deze context), 4 en enkele malen scenario 6 aan; in de woonwijken zien we hoofdzakelijk de scenario's 3, 5 en 6.

De analyse van motieven van geweldplegers laat zien dat niet iedereen zomaar slachtoffer zal worden van 'zinloos geweld'. Geweld op straat is doorgaans de uitkomst van interactieprocessen waarin twee partijen een aandeel hebben. Niet alleen daders maar ook slachtoffers handelen daarbij vaak impulsief en ondoordacht. Achteraf – bijvoorbeeld in de interviews – zien zij pas dat er wellicht mogelijkheden waren om op een andere manier met een dergelijke situatie om te gaan. Maar op het moment zelf zien zij geen kans om anders te reageren. Zij voelen zich als het ware gedwongen om corrigerend op te treden of op een uitdaging in te gaan. Het belangrijkste motief daarbij is dat daders zich niet voldoende serieus genomen en beledigd voelen omdat zij niet het respect krijgen dat zij menen te verdienen.

Geweldplegers voelen zich vaak superieur ten opzichte van de slachtoffers. Zij voelen zich moreel verheven boven degenen die zij terechtwijzen. Omdat hun zelfbeeld kwetsbaar is, voelen zij zich gauw verongelijkt. Wanneer zij boos zijn, zijn meer met zichzelf bezig dan met de feiten en omstandigheden van de situatie. Zij projecteren hun ongenoegen op de ander en kunnen zich niet verplaatsen in de situatie van de ander of zich inleven in diens bedoelingen. Het ontbreekt hen aan empathie. Zij kunnen of willen niet inzien of anticiperen wat de gevolgen voor de ander zouden kunnen zijn wanneer zij agressief op hen reageren en geweld tegen hen gebruiken. Omdat zij nauwelijks in staat zijn om zich in de werkelijke bedoelingen van de ander te verdiepen, kunnen zij ook niet op de situatie inspelen en vallen zij als vanzelfsprekend terug op hun vaste gedragsrepertoire. In die zin beleven zij hun handelen als noodgedwongen waarbij de reactie van de andere partij die een correctie als een belediging opvat of een terechtwijzing niet accepteert, veelal min of meer toevallig of ongelukkig is, tenzij de dader de reactie van het slachtoffer bewust probeert te veroorzaken. De feiten en omstandigheden van de situatie en de mogelijkheden en beperkingen van de context zijn mede bepalend voor het geweldsscenario dat zich ontrolt. Bij verkeersgeweld zijn onder meer de tijdsdruk, de schaarse ruimte en de gebrekkige mogelijkheden tot (non-verbale) communicatie van belang. Bij uitgaansgeweld zijn het vooral de drukte in de uitgaansgelegenheden, de ontremmende werking van alcohol en de rol van omstanders. In de buurtcontext, waar we meer diverse geweldsscenario's hebben aangetroffen, spelen in veel gevallen de

continuïteit in de situatie en omstandigheden en de territoriale aanspraken van partijen een rol.

Uitzondering zijn de psychisch gestoorde daders. Bij nader inzien blijkt echter dat andere daders qua motivatie meer gradueel dan principieel verschillen van de psychisch gestoorde geweldplegers bij wie het waanzinnige karakter van hun motivatie echter scherper naar voren komt.

Gelet op de persoon van de geweldpleger zien we in grote lijnen de drie typen geweldplegers terug die worden aangeduid als normaal, on- of overbeheerst. In het eerste geval gaat het om normale, adequaat gesocialiseerde en beheerste mensen die (in sommige gevallen onder invloed van drugs en vooral alcohol) geweld gebruiken. Het zijn over het algemeen gewone, zo op het oog onopvallende burgers die in uitzonderlijke situaties verzeild raken, hun zelfbeheersing verliezen en zich te buiten gaan aan impulsief geweld. Verder zien we onbeheerste geweldplegers die als gevolg van gestoorde ontwikkelingspatronen geen adequate remmingen tegen geweld hebben ontwikkeld of van wie de remmingen ten aanzien van agressie en geweldpleging worden gehinderd door functionele of organische storingen. Zij worden gekenmerkt door een sterke neiging tot agressie door frustratie en gevoelens van woede, jaloezie of wraak.

In de derde plaats zien we overbeheerste daders wier geweld paradoxaliter voortkomt uit hun al strikte remmingen bij het vertonen van normaal agressief gedrag waardoor zij alleen in uiterste gevallen, wanneer zij herhaaldelijk of langdurig worden blootgesteld aan uiterst provocerende of frustrerende situaties of omstandigheden, hun controle verliezen en zich te buiten gaan aan explosief geweld.

Op basis van de voorgaande analyse van interactiepatronen en geweldscenario's en van de motieven van geweldplegers zijn we ten slotte nagaan in hoeverre de onderzochte casus voldoen aan maatschappelijke criteria voor 'zinloos geweld'.

Uit de analyse van de interactie bleek dat ruwweg twee derde van alle incidenten tweezijdig in aanloop was, terwijl een derde van de geweldsincidenten zelfs tweezijdig in aanloop én tweezijdig in escalatie was. Gelet op de structuur- en proceskenmerken van de interactie verdient ongeveer een derde van alle geanalyseerde geweldsincidenten het predikaat 'zinloos geweld'. Voornamelijk bij incidenten die verlopen volgens het scenario van de klopjacht waarbij daders groepsgewijs op grond van een moedwillig gezochte aanleiding een willekeurig slachtoffer in het nauw drijven en incidenten die verlopen volgens scenario van de waanzin waarbij daders door onnavolgbare wanen worden gedreven tot geweld tegen volslagen onbekenden, is vol te houden dat – althans vanuit het perspectief van het slachtoffer – sprake is van 'zinloos geweld'. Uit de analyse van de motieven van geweldplegers blijkt echter dat zelfs in dergelijke extreme gevallen feitelijk geen sprake is van 'zinloos geweld' omdat daarvoor, in de optiek van de daders, motieven zijn aan te wijzen. Het gaat dan om motieven waarvoor we geen begrip hoeven op te brengen, maar die uiteindelijk wel begrijpelijk zijn.

Conclusie

Uit het onderzoeksmateriaal concluderen we dat een verscheidenheid aan motieven en achtergrondfactoren een rol spelen die van belang zijn om geweld op straat beter te begrijpen.

Verder is duidelijk geworden dat geweld op straat geen enkelvoudige oorzaak heeft, maar dat wel een aantal persoons- en persoonlijkheidskenmerken is aan te wijzen die de kans op het plegen van geweld tegen onbekenden vergroten. Hierin ligt ook een belangrijk aangrijpingspunt voor preventie. Een mogelijkheid om geweld te voorkomen ligt in het versterken van de innerlijke remmingen van geweldplegers waardoor hun agressieve impulsen beheersbaar worden. Overigens mogen we daarover niet al te optimistisch zijn omdat volgens therapeuten de mogelijkheden om op latere leeftijd nog verandering te brengen in diep gewortelde gedragsrepertoires heel beperkt zijn.

De analyse en het resulterende scenario-concept laten verder duidelijk zien dat niet alle vragen waarover in onze onderzoeksopdracht opheldering wordt verzocht afdoende kunnen worden beantwoord. Daarvoor zijn zij teveel verweven en – in de terminologie van onderzoeksvraag 2 – speelt de interactie tussen de verschillende facetten een té belangrijke rol. De scenario-benadering heeft wel als voordeel dat daarin de verhouding contextuele factoren versus persoonskenmerken meer reliëf krijgt dan het geval zou zijn geweest bij een enkelvoudige methode. Dit betekent ook winst in beleidsmatige zin: het implementeren van situationeel-preventieve maatregelen in een bepaalde context heeft bijvoorbeeld weinig nut wanneer de geweldsscenario's die zich in die context afspelen niet daaruit voortkomen. Anders gezegd, een maatregelenpakket moet worden afgestemd op de achterliggende verhouding context – persoonsgebonden aanleiding: naarmate geweld op straat meer contextgerelateerd is zullen beleidsmaatregelen ook meer in de richting van de contextgerelateerde preventie moeten worden gezocht. Blijkt geweld op straat juist persoonsgebonden, dan zal er meer moeten worden gekeken in de richting van (het verminderen van) risico- en (het versterken van) beschermende factoren.